

RECENZJE

► Paweł Nieczuja-Ostrowski, *Zakaukaskie parapaństwa czyli małe narody zakładnikami geopolityki* [recenzja książki *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*]

Jedną z cech przemian ładu międzynarodowego zapoczątkowanych w latach dziewięćdziesiątych XX wieku było ukształtowanie się grupy parapaństw, to znaczy obszarów posiadających swoiste dla państwa atrybuty, takie jak terytorium, odrębne władze państwowe i ustrój prawny, siły zbrojne, symbolikę państwową, jednak nieuznawanych przez ogół społeczności międzynarodowej jako podmiot tych stosunków. Impulsem do ich kształtowania się był rozpad ZSRR i wyrażona w porozumieniach białowieskich 1991 roku zgoda jej elit politycznych, a za tym środowiska międzynarodowego, na przekształcanie się republik związkowych w niepodległe państwa, przy jednoczesnym odmówieniu prawa do tego niższego szczebla obszarom autonomicznym. Tym samym aspiracje mniejszych narodów i społeczeństw Związku Radzieckiego zostały zlekceważone, a one same wykluczone z ogólnie akceptowanego procesu formowania narodowych państw. Część z nich, przede wszystkim w regionie Kaukazu, zdecydowała się realizować je przy pomocy siły i polityki „faktów dokonanych”, choć kluczem do sukcesu okazało się wsparcie w ich dążeniach silnego sąsiada, jakim jest Rosja.

W następstwie ukształtowały się na obszarze postradzieckim trzy nieuznawane państwa, to jest Republika Abchazja i Republika Osetia Południowa na terytorium Republiki Gruzji oraz Republika Górskiego Karabachu na terytorium Republiki Azerbejdżanu. Jak ukazały to w 2008 roku wydarzenia w regionie Kaukazu, utrzymywanie tych parapaństwowych bytów w następstwie niezdolności zaangażowanych w konflikty społeczeństw, jak i społeczności międzynarodowej do porozumienia i ostatecznego uregulowania statusu tych obszarów, stworzyło z nich ognisko potencjalnych i realnych konfliktów o ponadregionalnym wymiarze.

W pracy *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych* autor podjął próbę wypełnienia luki, jaką dotychczas stanowił brak monograficznego omówienia systemów politycznych nieuznawanych republik obszaru postradzieckiego. Powody tego stanu rzeczy wyjaśnione zostały we wstępie, gdzie jako jego przyczyny wskazano trudności w rozpoznawaniu tych podmiotów, zarówno ze względu na ich wewnętrzną dynamikę i niedokończoność procesów politycznych, jak też postrzeganie i rozpoznawanie ich przez pryzmat, czy też z perspektywy państw macierzystych (to jest na obszarze których separatystyczne republiki się ukształtowały).

W rozdziale pierwszym poświęconym teoretycznemu ujęciu zagadnienia suwerenności we współczesnym świecie podjęto się

omówienia, w wyróżnionych podrozdziałach, pojęć samostanowienia narodów i suwerenności państw oraz prawnych i politycznych aspektów uznania niepodległości państw. Zwrócono między innymi uwagę na wciąż występujący w stosunkach międzynarodowych brak powszechnej woli uznawania prawa narodów do samostanowienia (s. 18), a równocześnie na groźbę absolutyzacji tego prawa (s. 21). Szerzej skupiono się na czynnikach sankcjonujących i realizujących samostanowienie, wewnętrznych i zewnętrznych, wskazując na przemożną rolę społeczności międzynarodowej w urzeczywistnianiu dążeń emancypacyjnych, jak i praktyki „faktów dokonanych”. Należy zaznaczyć, że wskazano główne aspekty prawne zarówno prawa narodów do samostanowienia, jak i jego realizacji. Przy omówieniu zagadnienia suwerenności zwrócono uwagę na kwestie jego złożoności i kontrowersyjności w naukach prawnych i politycznych. Wskazano także na problemy i dylematy wynikające z kolizji pomiędzy prawem suwerennego państwa do zachowania integralności terytorialnej a prawem do samostanowienia, a zarazem na konieczność stosowania zasady kompromisu przy wykonywaniu obu praw. Dokonując przedstawienia prawnych aspektów uznania niepodległości, podkreślono jego niedostateczne uregulowanie w prawie międzynarodowym i jego polityczne uwarunkowanie, wskazując praktykę wykorzystywania go przez państwa trzecie do realizacji własnych interesów. Podczas analizy politycznych aspektów uznania niepodległości zwrócono między innymi uwagę na nieprzewidywalne konsekwencje dla bezpieczeństwa międzynarodowego, jak i ładu globalnego, wynikające z żywiołowego „rozcłunkowywania” ważnych aktorów rzeczywistości między-

narodowej w następstwie absolutyzowania prawa do samostanowienia. Równocześnie podkreślono uznaniowość w potwierdzeniu niepodległości nowego państwa oraz rolę czynnika interesów geopolitycznych najważniejszych uczestników stosunków międzynarodowych w utrzymywaniu nieuznawanych państw. Dużo uwagi poświęcono omówieniu rozróżnionych kategorii „parapaństwo” i „quazi-państwo”, tak w ujęciu teoretycznym, jak i rzeczywistości politycznej.

W rozdziale drugim omówiono uwarunkowania i proces rozpadu Związku Radzieckiego i kształtowania się na jego obszarze nowych suwerennych państw. Szeroko przedstawiono próby reform ZSRR w latach osiemdziesiątych XX wieku, stojące przed nimi wyzwania oraz swoistość i rzeczywistość społeczno-polityczną oraz ekonomiczną państwa. Wskazano m.in. na rolę XIX konferencji KPZR jako kluczową dla rozpoczęcia procesu dezintegracji ZSRR (s. 54). Ukazano wpływ radykalizmów narodowych na ten proces, jak też na odradzanie się sporów etniczno-terytorialnych oraz podejmowane przez kierownictwo ZSRR wysiłki ich przewyciężenia. Wyróżniono przy tym rolę radzieckich przywódców – Michaiła Gorbaczowa i Borysa Jelcyna, jako dwóch głównych realizatorów odmiennych wizji ustrojowych i dążeń politycznych. Rozpoznając genezę procesów dezintegracyjnych na obszarze postradzieckim, omówiono idee i fiasco budowy homogenicznego społeczeństwa komunistycznego oraz obszary i czynniki podziałów i konfliktów socjopolitycznych zarówno w wymiarze ogólnozwiązkowym, jak i zakaukaskich republik. Dokonano także analizy prawnego aspektu secesji radzieckich jednostek terytorialnych oraz politycznych czynników

umożliwiających długotrwałe istnienie nieuznawanych państw na obszarze postradzieckim. Szeroko ujęto swoistość tendencji separatystycznych na Kaukazie w okresie dezintegracji Związku Radzieckiego, przypominając szereg mniej znanych wydarzeń z tego okresu, jak m.in. ogłoszenie 19 stycznia 1990 roku przez Nachiczewańską ASRR wyjścia ze składu ZSRR, powołanie Republiki Nogajskiej i Republiki Kumyckiej na terytorium Dagestanu czy też deklarację powstania Republiki Lezgistanu.

Następne trzy rozdziały w całości poświęcono kolejno zakaukaskim parapaństwom, to jest odpowiednio Republice Abchazja, Republice Osetia Południowa i Republice Górskiego Karabachu (Arcachu), poddając szczegółowej analizie genezę ich separatyzmów i przebieg walki o niepodległość, przyjęte rozwiązania ustrojowe oraz funkcjonowanie i trwałość systemów politycznych. Zwraca uwagę podjęty wysiłek wyjaśnienia historycznych uwarunkowań odrębności politycznej (państwowej) oraz dążeń suwerennościowych społeczeństw nieuznawanych państw. Zaakcentowano przy tym w odniesieniu do Abchazji i Osetii Południowej odpowiedzialność za kształtowanie postaw separatystycznych i irredentystycznych nacjonalistycznej i dyskryminacyjnej wobec mniejszości polityki gruzińskiej, a w przypadku Górskiego Karabachu radzieckiej i (choć w mniejszym stopniu) azerbejdżańskiej. Szczegółowo ukazano rozwój wydarzeń prowadzących do eskalacji konfliktów (i ogłoszenia decyzji o niepodległości trzech parapaństw), jak też dalszy ich przebieg oraz prób ich rozwiązania. Doprowadzono je, w przypadku Abchazji do 26 sierpnia 2008 roku, Osetii Południowej do 24 października 2008 roku, zaś Gór-

skiego Karabachu zaledwie do 1994 roku. Jednak dalsze wydarzenia zostały uwzględnione we fragmentach omawiających funkcjonowanie systemów politycznych (dla Abchazji do 2012 roku, dla Osetii Południowej do marca 2013 roku, dla Górskiego Karabachu do lutego 2013 roku).

W rozpoznaniu rozwiązań ustrojowych zakaukaskich parapaństw poddano analizie przyjęte konstytucje, zawarte w nich podstawowe wartości i zasady ustrojowe (choć zbyt rzadko zastosowano w tekście odniesienia do poszczególnych artykułów), katalog praw i wolności oraz obowiązków, kompetencje i stosunki między gałęziami władzy, ustrój terytorialny i regulacje dotyczące zmian konstytucji. Podejmując się analizy funkcjonowania i trwałości systemów politycznych, dokonano, wraz z ukazaniem procesu przemian politycznych, określenia cech ewolucji rozwiązań prawnoustrojowych, transferu władzy, głównych podmiotów sceny politycznej, aktywności liderów, nastrojów społecznych, wyzwań związanych z korupcją, przestępczością i obecnością przemocy w polityce. Wskazano przy tym oddziaływanie czynników zewnętrznych (w przypadku Abchazji i Osetii Południowej zachodzących wydarzeń i podejmowanych działań w Gruzji i Rosji, zaś w przypadku Górskiego Karabachu w Armenii i Azerbejdżanie, jak i wsparcia ekonomicznego większych sąsiadów) oraz sytuacji na froncie (stopnia zaangażowania konfliktu) na przekształcenia systemów politycznych i sceny politycznej.

Ostatni rozdział został poświęcony determinantom przetrwania trzech nieuznawanych państw. W analizie podjęto się weryfikacji stopnia petryfikacji ich państwowości w oparciu o kategorie *stateness* i *sta-*

tehood oraz politycznej strukturyzacji społeczeństwa (s. 382). Wskazano rolę takich czynników wewnętrznych, jak dążenie do powszechnego uznania i brak alternatywy dla niepodległości, poparcie ludności dla niepodległości, konsolidację społeczeństwa i wysoki poziom mobilizacji społecznej, oraz zewnętrznych, takich jak słabość i nieatrakcyjność państwa macierzystego, wsparcie metropolii, skuteczność procesu pokojowego i jego umiędzynarodowienie. Zaznaczono tu ogromną rolę rozwoju konfliktu pomiędzy „metropolią wspierającą parapaństwo a państwem macierzystym” (s. 382). W części tej podjęto się też próby oceny trwałości nieuznawanych państw.

W ocenie ogólnej pracy należy docenić jej podbudowę teoretyczną oraz ogrom wykorzystanych materiałów i źródeł zagranicznych. O wartości pracy stanowi też niejednokrotne zajmowanie przez autora krytycznego stanowiska przy analizie najważniejszych zagadnień dotyczących podjętej problematyki, czy to zapisów ustrojodawczych, czy decyzji politycznych. Za dodatkowy walor pracy należy uznać załączenie w końcowej części tekstów konstytucji omawianych parapaństw, przetłumaczonych z języka rosyjskiego przez autora. Pewne niedoskonałości objawiają się przy zapisie ormiańskich nazw własnych, co jest jednak charakterystyczne w polskiej publicystyce dla osób nieposługujących się językiem ormiańskim i korzystających z obcej transkrypcji. Istotny błąd w zapisie dotyczy jednak tylko kilku nazwisk, takich jak: Armen Sargsjan (premier), Wazgen Sargsjan (premier) i Serż Sargsjan (prezydent), błędnie zapisanych jako Sarkisjan (s. 319, 357, 365 i in.), Bako Sahakian (prezydent), błędnie zapisane jako Saakjan (s. 348 i inne),

a także Żirajr Poghosjan (premier), zamiast błędnego zapisu Żyrarjr Pogosjan (s. 366) oraz Araik Harutiunian (premier), zamiast Araik Arutjunjan (s. 375). Niezrozumiałe jest też posługiwanie się rosyjskim skrótem AOD (od Armianskoje obszczenacyonalnoje dwiżenije) dla nazwy Ogólnoormiański Ruch Narodowy (s. 309 i dalsze), zamiast np. ormiańskiego HHSz (od ormiańskiej nazwy Hajoc Hamazgajin Szarżum, którą z resztą należy tłumaczyć jako Ormiański Ruch Ogólnonarodowy) czy polskiego (ORN, a lepiej ORO), tym bardziej, że dla Demokratycznej Partii Arcachu użyto skrótu DPA (s. 370). Na karby ogromu materiału należy złożyć drobne potknięcie, za jakie trzeba uznać zawartą informację o tym, że pierwszy prezydent Armenii Lewon Ter-Petrosjan pochodził z Górskiego Karabachu (przypis 500 s. 319), podczas gdy urodził się on w 1945 roku w Aleppo w Syrii, skąd w 1946 roku wyemigrował wraz rodziną do Armenii. Owe drobne potknięcia nie powinny jednak rzutować na ogólną ocenę prezentowanej monografii, która bez wątpienia zasługuje na uwagę społeczności akademickiej oraz wszystkich zainteresowanych zarówno problematyką kaukaską, obszaru poradzieckiego, jak i bezpieczeństwem międzynarodowym i wewnętrznym. Tym więcej, że problematyka istnienia na obszarze byłego Związku Radzieckiego nieuznawanych państw nie była dotychczas podejmowana w kompleksowych studiach i opracowaniach politologicznych.

dr Paweł Nieczuja-Ostrowski

Instytut Historii i Politologii, Wydział Filologiczno-Historyczny
Akademia Pomorska w Słupsku
ul. Arciszewskiego 22a, 76-200 Słupsk
pawel.nieczuja@onet.eu

Bibliografia

Czachor, R. (2014). *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*. Wrocław: Fundacja Instytut Polsko-Rosyjski.
